

Библіографічний список

1. Белинский, В.Г. Избранные педагогические сочинения / В.Г. Белинский. – М. : Педагогика, 1982. – 287 с.
2. Большая советская энциклопедия: в 30 т. Гл. ред. А.М. Прохоров М., 1975. – Т.19. – 548 с.
3. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В.И. Даль. – М. : Русский язык, 1989. – 693 с.
4. Ипполитова, Н.В. Патриотическое воспитание в современных условиях: особенности, подходы, подготовка будущих учителей / Н.В. Ипполитова. – Челябинск, 1997. – 217 с.
5. Кравцев, И.Е. Пролетарский интернационализм, отечество и патриотизм / И.Е. Кравцев. – Киев, 1965. – 392 с.
6. Лихачёв, Д.С. Земля родная / Д.С. Лихачёв. – М., 1983. – 256 с.
7. О внесении изменений и дополнений в закон Российской Федерации «Об образовании». – М.: Новая школа, 1996. – 64 с.
8. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. 1941-1961 / Ред. кол. А.М. Арсеньев и др. – М.: Педагогика, 1988. – 270 с.
9. Радищев, А.Н. Беседа о том, что есть сын Отечества / А.Н. Радищев // Избранные сочинения. – М., 1952. – 288 с.
10. Советская историческая энциклопедия: в 15 т. / Гл. ред. Е.М. Жуков. – М., 1967. – Т.10. – 1040 столб.
11. Сухомлинский, В.А. Воспитание советского патриотизма у школьников / В.А. Сухомлинский. – М. : Учпедгиз, 1959. – 148 с.
12. Толстой, Л.Н. Собрание сочинений: в 14 т. / Л.Н. Толстой. – М.: Гослитиздат, 1951. – Т.13. – С. 243-250.
13. Ушинский, К.Д. Проблемы русской школы. Избр. пед. соч.: в 2 т./ Под ред. А.И. Пискунова. М.: Педагогика, 1974. – Т.2. – 438 с.
14. Якобсон, М.А. Теория и практика нравственно-гражданского воспитания старшеклассников в России и США в 80-90 гг. XX века / М.А. Якобсон : дис... канд. пед. наук. – Ставрополь, 1997. – 182 с.

This article is presenting historical analysis of the concept “patriotism” from ancient to modern times. It contains a number of standard definitions of the concept “patriotism” which are presented in the literature. The aspects of patriotic education in the history of pedagogy and education are discussed. The paper describes characteristics of patriotism in the works of Russian educators and researchers.

Key words: *the patriot, patriotism, the citizen, love of the country, “a true son of Fatherland”, ethnicity, homeland, Fatherland.*

УДК 378.147

Кравець Н. Б.*

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ САМОВИХОВАННЯ І САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються особливості розвитку рефлексії. Звертається увага на ефективність застосування рефлексії під час вивчення самовиховання і саморозвитку особистості у студентів – майбутніх психологів у виробничій сфері.

Ключові слова: рефлексія, самовиховання і саморозвиток особистості, розвиток рефлексії.

Сучасний етап культурно-історичного розвитку суспільства, глобальні процеси інтеграції та диференціації в галузі освіти та науки, інформаційно-технологічний бум у виробничій сфері спричинили потребу в модернізації системи освіти, в тому числі і психологічної. Ціллю сучасної

* © Кравець Н. Б., 2012

освіти є виховання особистості, що здатна до самовизначення, самоосвіти, саморозвитку. Це потребує дослідження проблеми підготовки майбутніх спеціалістів, у тому числі психологів у виробничій сфері, для праці в сучасних умовах, реалізації головної мети – розвитку особистості, яка володіє не тільки системою знань, але і системою вмінь, що забезпечують здатність ефективно виконувати професійні функції. Забезпечення суспільства психологами, які володіють знаннями та вміннями як на рівні вузькопрофесійної, так і загальнонаукової методології, мобільні та варіативні у розв'язуванні нових психологічних і соціально значущих завдань, внутрішньо мотивовані до професійного та особистісного саморозвитку, стає дедалі актуальнішим завданням та засобом вирішення системи питань підготовки психологів у виробничій сфері. Сучасний професіонал має володіти глибокими системними знаннями, гнучкістю, багатомірністю та перспективністю мислення, вмінням проектувати варіативні схеми розв'язання проблемних ситуацій, що дозволяє особистості активно діяти в професійному просторі, ефективно моделювати явища дійсності і пропонувати власні оригінальні рішення їх оптимізації. Викладачі ВНЗ повинні створити усі умови для формування компетентного фахівця своєї справи.

Вирішенню поставлених завдань під час підготовки психологів у виробничій сфері сприяє вивчення студентами навчальної дисципліни самовиховання і саморозвиток особистості, що передбачає рефлексію, яка відіграє провідну роль у процесі професійного становлення та особистісного зростання майбутнього психолога, є базовим механізмом саморегулювання навчально-професійної діяльності, формування професійно-психологічного мислення та компетентностей студентів і активізує їх творчу позицію, досконале оволодіння навчальним матеріалом, здатність здійснювати особистісний саморозвиток та самовиховання.

З огляду на вищезазначене, проблема розвитку рефлексії в студентів стала об'єктом нашого наукового зацікавлення. Для з'ясування сутності рефлексивних вмінь ми вважаємо за необхідне проаналізувати поняття «рефлексія», розглянути деякі підходи до дослідження феномену рефлексії.

У широкому розумінні рефлексія – це міркування, самовладання, осмислення, самоаналіз своєї діяльності в системі відношень зі світом, у якому живе особистість. Проблема рефлексії розглядається у різних наукових галузях: філософії, психології, педагогіці. Спектр змісту поняття «рефлексія», достатньо широкий: самопізнання, самооцінка, самоаналіз, самосвідомість, роздуми, обмірковування своїх дій тощо. Дане поняття виникло у філософії й означало процес міркування індивіда про те, що відбувається у власній свідомості. Термін «рефлексія» в науку ввів Р.Декарт, який розробив раціоналістичну теорію самосвідомості, що розглядає свідомість як мислення. Філософ ототожнював рефлексію зі здібністю індивіда зосереджуватися на змісті своїх думок, абстрагуючись від зовнішнього, тілесного [2]. З точки зору історії філософії відбувався розвиток поняття рефлексії від «джерела ідей» у філософії просвітництва (Г. Лейбніц, Д. Локк, Б. Спіноза, Д. Юм), «методу мислення» у німецькій класичній філософії (Г. Гегель, І. Кант, І. Фіхте) до розуміння рефлексії як загальної категорії різних галузей філософського знання (А.Я. Большунов, В.А. Молчанов, Н.М. Трофімов, М.А. Розов) [1]. Проблематиці рефлексії присвячена значна кількість філософських досліджень (А.С.Арсеньєв, Е.В.Ільєнков, В.А. Лекторський, В.О. Лефєвр, А.П. Огурцов, П.Тейяр де Шарден та ін.). У філософії «рефлексія» є формою теоретичної діяльності суспільно-розвиненої людини, що направлена на обмірковування своїх особистих дій та їх законів, діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини. Виявлено, що проблема рефлексії у філософії найбільш інтенсивно розроблялась у трьох напрямках: під час вивчення теоретичного мислення, процесів комунікації, що пов'язані з необхідністю розуміння та координації дій учасників цих процесів, під час вивчення само-свідомості [10]. У сучасному філософському розумінні рефлексія трактується як «принцип людського мислення, що спрямовує його на осмислення й усвідомлення власних форм і передумов; предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту і методів

пізнання; діяльність самопізнання, що розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини» [11].

Психологія розглядає рефлексію як процес самопізнання суб'єктом свого внутрішнього світу, стану психічних процесів. Рефлексія – не тільки знання й розуміння самого себе, але й встановлення того, як інші розуміють і сприймають його особистість, емоційні реакції і когнітивні уявлення. Це «процес подвійного, дзеркального взаємовідображення суб'єктами один одного, змістом якого є відтворення особливостей одне одного» [7]. У психології дослідження рефлексії виконувались у таких напрямках: під час розробки методологічних питань вивчення рефлексії, де рефлексія розглядається як категорія самосвідомості, обґрунтовується її зв'язок з діяльністю та пропонується схема рефлексивної діяльності (О.С. Анісімов, В.Я. Вазіна, Г.П. Щедровицький); у ході експериментального вивчення рефлексії в рамках дослідження теоретичного мислення (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, А.З. Зак, А.К. Маркова, С.Л. Рубінштейн та ін.). У психологічних дослідженнях дана категорія розуміється як фундаментальна здатність свідомої істоти бути у відношенні до особистої свідомості, мислення, умов та способів здійснення життєдіяльності (С.Л. Рубінштейн, Б.Д. Ельконін) [4]. У психології вивчення даного феномену здійснюється у зв'язку з обґрунтуванням закономірностей теоретичного мислення (В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, А.З. Зак, Л. В. Занков, Ю.І. Машбиць, І.М. Семенов, С. Ю. Степанов, Ю.М. Швалб); для пояснення процесів комунікації та кооперації (М.Г. Алексеев, І.С. Кон, В.В. Рубцов, В.І. Слободчиков, А.Т. Тюков, Г.П. Щедровицький); у контексті дослідження особливостей становлення особистості, її виховання і самовиховання (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Н.І. Гуткіна, В.К. Зарецький, А.В. Захарова, Б.В. Зейгарник, О.Л. Кононко, А.І. Ліпкіна, О.Р. Новікова, Н.І. Пов'якель, В.О. Семиченко, С.П. Тищенко, А.Б. Холмогорова, Г.А. Цукерман). Педагогіка відносить рефлексію, як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів, до загальнонавчальних умінь, що пов'язані із самопізнанням, самоаналізом, самоконтролем власних дій і які є обов'язковими для оволодіння учнями та студентами [6]. У межах педагогіки рефлексія досліджувалась К.В. Вербовою, І.Ф. Ісаєвим, І.І. Казімірською, Б.П. Ковалевим, С.В. Кондратьєвою, В.А. Кривошеєвим, Ю.Н. Кулюткіним, Л.М. Перміною, Є.Б. Петрушихіною, В.А. Сластьоніним, Г.Н. Сухобською та ін. Висновок, що впливає з досліджень названих авторів, такий: якщо аналізувати педагогічний процес у контексті «суб'єкт-суб'єктної парадигми» (А.А. Бодалев, Г.А. Ковальов та ін.), то результативність взаємодії педагога з тими, хто навчається, значно підвищується завдяки рефлексивним процесам [5]. Аналіз досліджень за названими напрямками сприяв усвідомленню специфіки поняття «рефлексія» у сфері педагогічних знань: рефлексія – мисленнево-діяльнісний чи чуттєво-усвідомлюваний процес самосвідомості суб'єктом своєї діяльності. Аналіз зарубіжної літератури з проблеми професійної рефлексії показує, що в цілому сучасні розробки стосуються механізмів функціонального навантаження рефлексії, виявлення її місця та ролі у різних сторонах педагогічної діяльності, пошуку оптимальних шляхів її цілеспрямованого розвитку (М. Ван Манен, К. Цейхнер, Д. Лістон, Т. Уайлдмен, Д. Найлз, К. Кларк, П. Петерсон, Ф. Фуллер) [8].

Розгляд рефлексії у різних галузях науки дозволяє нам акцентувати увагу на сутнісних характеристиках даного феномену, означеного в цілому як важлива здатність окремого індивіда, соціальної групи знаходитись у відношенні не тільки з собою, зі здійснюваною діяльністю, але й зі соціокультурним оточенням.

Мета статті: розкрити особливості застосування рефлексії студентами у процесі вивчення самовиховання і саморозвитку особистості та її вплив на формування компетентностей майбутніх психологів.

Виходячи з аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури, необхідність розвитку рефлексивних вмінь у процесі професійної підготовки психологів зумовлюється такими причинами: взаємодіючи з клієнтами, психолог постійно стикається з новими проблемами, ситуаціями, конфліктами, що потребують швидкого та ефективного їх вирішення. У контексті нашого дослідження важливе значення має розгляд питання про взаємозв'язок діяльності студентів з рефлексією, котра спрямована на розвиток самосвідомості, осмислення й орієнтацію дій суб'єкта (інтелектуальна рефлексія), на самоорганізацію, рух через самопізнання й самоаналіз себе, свого стану – внутрішніх психічних актів, своєї мислительної діяльності, цілісного «Я» (особистісна рефлексія), і через осмислення (аналіз) людиною особистості й діяльності партнера по спільній діяльності, взаємовідображення суб'єктами одне одного (міжособистісна рефлексія) з виходом на рефлексивну позицію студента.

Реалізація змісту рефлексивної підготовки студентів – майбутніх психологів докладно та послідовно здійснюється під час вивчення навчальної дисципліни самовиховання і саморозвиток особистості, який включає систему знань, необхідних для формування рефлексивних умінь, та систему рефлексивних умінь в галузі рефлексії та професійного рефлексивного спілкування психолога. Набуття знань та розвиток рефлексивних вмінь майбутніх психологів відбувається при застосуванні різних методів та засобів, а також різноманітних форм організації навчально-пізнавального процесу, таких як лекції, семінарські, практичні та лабораторні заняття, тренінги, самостійна та самоосвітня роботи, індивідуальні та групові консультації тощо.

Відсутність жорсткої регламентації в організації взаємодії з клієнтами та перехід до суб'єкт-суб'єктних відношень потребують від психолога прояву рефлексивних умінь у професійній діяльності. Г.П. Ковальов та інші автори пов'язували розвиненість рефлексивних уявлень спеціаліста зі ступенем виразності таких параметрів особистості як розвиток здатностей до ідентифікації та емпатії, адекватність уявлень, адекватність самооцінки [3]. Тому рефлексивна підготовка майбутніх спеціалістів передбачає таку її організацію, яка сприяє формуванню професійно-важливого рівня знань про рефлексію та розвиток рефлексивних умінь. Рефлексивна підготовка студентів є частиною навчального процесу та має свою ціль, змістовні компоненти, означену структуру, механізм функціонування. Цілями рефлексивної підготовки студентів-психологів є: формування базових знань про рефлексію; розвиток основних рефлексивних умінь; стимулювання процесу особистісного та професійного самовизначення майбутнього спеціаліста. Загальні цілі рефлексивної підготовки розгортаються у системі конкретних завдань: сформуванню базові знання стосовно професійної рефлексії; навчити проводити аналіз особистої думки про себе та свою діяльність, співвідносити її з думкою клієнтів, колег та інших людей, а також мотивацію їх вчинків; навчити студентів неупереджено оцінювати свої можливості та здатності; навчити студентів прийомам вдосконалення своїх рефлексивних умінь; розвинути навички міжособистісного спілкування у малих і великих групах, в колективах.

Навчальна рефлексія в більшій мірі упорядкована змістом і особливостями навчального процесу і тому піддається зовнішньому впливу, зміні, коригуванню. Процесом становлення рефлексивної позиції студента можна і потрібно управляти. Рефлексія на перших етапах свого становлення припускає цілеспрямовану її організацію педагогом, що постійно і грамотно прилучає студентів до самоаналізу навчальної діяльності і формування її компонентів, прагне викликати їх на міркування, формує здатність подивитися збоку на свою діяльність. Кожному студенту внутрішньо властива здатність цілеспрямованої рефлексії, в інтересах викладача допомогти йому знайти і реалізувати таку здатність. Тобто завданням викладача є створення для студента «рефлексивного простору», що дозволить

йому абстрагуватися від своєї предметної діяльності, «зупинити мить», побачити власну навчальну діяльність немов би збоку, спробувати проникнути в її сутність і осмислити своє призначення в ній. В.Слободчиков і Є.Ісаєв підкреслюють, що необхідним і першим етапом у становленні рефлексивної позиції є самосвідомість, або усвідомлення самости. Рефлексія як практика свідомості виявляє себе як різного ступеня і глибини усвідомлення власної суб'єктивності [9].

Виходячи з розглянутих теоретичних положень і аналізу власного досвіду, ми визначаємо такі ознаки розвинутої рефлексивної позиції студента в навчальній діяльності: усвідомлення студентом особливостей рефлексивної діяльності; усвідомлення студентом себе як суб'єкта рефлексивної діяльності; прагнення студента до самопізнання, націленість на пізнання своїх навчальних можливостей і здібностей та порівняння їх із вимогами навчальної діяльності; здатність до самоспостереження в процесі здійснення рефлексивної діяльності з метою самоконтролю і подальшої саморегуляції; аналіз результатів зрушень у навчальній діяльності, наявність адекватної оптимістичної самооцінки, усвідомлення ставлення інших, оцінки іншими її результатів.

Розглянемо структурні елементи рефлексивної підготовки студентів – майбутніх психологів, які ми застосовували під час вивчення самовиховання і саморозвитку особистості. Загальні знання про рефлексію: знання сутності рефлексії, психологічних та педагогічних підходів до її вивчення; різних видів рефлексії та форм її проявів; способів оволодіння різними видами рефлексії; уявлення щодо рефлексивно-перцептивного аналізу; сутності та компонентів рефлексивної діяльності, її засобів та способів; сутності професійної рефлексії психолога; методів вивчення та розвитку рефлексії; сутності емпатії, способів її вираження та оволодіння нею; уявлення про емпатичні здатності; емпатичне відношення та емпатичне розуміння. Знання щодо професійного рефлексивного спілкування психолога: знання особливостей професійного спілкування психолога; особливостей рефлексії у спілкуванні; сутності професійно-рефлексивного спілкування психолога, його способів, етапів, стилів; ролей, позицій у спілкуванні тощо.

Рефлексія сприяє якісному та міцному оволодінню знаннями та усвідомленому їх застосуванню при вирішенні практичних завдань. Загальні рефлексивні вміння: ставити реальні цілі як основу для оцінки результативності своїх професійних дій; прогнозувати наслідки своїх професійних дій, здійснювати контроль та самоконтроль; адаптувати, доповнювати чи змінювати план, програму, форми та методи роботи відповідно до конкретних умов з метою досягнення оптимальних результатів; усвідомлювати виконану діяльність, самокритично відноситись до неї; оцінювати та підводити підсумки досвіду своєї практичної роботи і використовувати у своїй практиці досвід своїх колег; проявляти високу професійну готовність під час виконання своїх обов'язків за будь-яких обставин. Уміння професійного рефлексивного спілкування психолога: аналізувати свої особисті думки, дії, психологічний стан та усвідомлювати уявлення інших людей про себе; оцінювати стан та проблемну ситуацію іншої людини і приймати його позицію; здійснювати емпатичне розуміння, володіння комунікативними та організаторськими здібностями; аналізувати та "володіти" ситуацією: підтримувати благонадійний психологічний клімат, створювати робочий настрій; враховувати у процесі роботи етичний аспект своїх дій. Отже, рефлексивні вміння – це професійні якості спеціаліста, що характеризують його діяльність за самоаналізом, самовдосконаленням та глибоким зануренням у життєві ситуації, які пов'язані з виконанням професійних обов'язків. Актуальність розвитку рефлексивних вмінь у процесі підготовки студентів обумовлена потребою суспільства у спеціалісті, який володіє рефлексивними вміннями; необхідністю комплексного підходу, узагальнюючого та систематизуючого наявний теоретичний та практичний потенціал професійної підготовки.

Вивчаючи самовиховання і саморозвиток особистості, студенти роблять висновок, що однією з головних ознак рефлексії є її орієнтація на навчальну діяльність, котра розуміється як спрямованість мислення студента на самого себе, на власні процеси засвоєння соціального досвіду, на усвідомлення структури діяльності навчання та її результатів. Якщо рефлексія – це ланцюжок внутрішніх сумнівів, міркувань із собою, викликаних життєвими питаннями, здивуваннями, труднощами, пошуками варіантів відповіді на нові питання, то рефлексія навчальної діяльності – це також внутрішня робота: співвіднесення себе, можливостей свого «Я» з тим, чого вимагає навчальна діяльність, у тому числі – існуючими про неї уявленнями. Навчальна діяльність як творчий процес неможлива без рефлексії – пошуку, самооцінки, обговорення із собою власного досвіду навчання, реального й уявного. Під рефлексивною позицією можна розуміти позицію так званого рефлексивного виходу стосовно власної навчальної діяльності, коли сама ця діяльність виступає для студента особливим предметом аналізу, осмислення й оцінки. Необхідно зазначити, що механізм формування і розвитку рефлексії як особистісного утворення обумовлений колективним характером навчальної діяльності, тому що студент пізнає себе в навчанні, вдивляючись в іншого, зіставляючи себе з іншим. Студенти повинні володіти рефлексивними навичками в повсякденному житті, вміти аналізувати свої дії, планувати їх, бути здатними пояснювати свої та чужі вчинки, співставляти мету діяльності та результат.

Діяльність психологів у сучасному суспільстві вимагає особливих умінь, насамперед, рефлексивних. Особлива увага до поняття «рефлексія» детермінована розвитком суспільного життя, потребою особистості у розумінні, оцінюванні самого себе. Психологічна рефлексія є невід'ємною частиною роботи психолога. Вона являє собою співвіднесення себе і можливостей свого «Я» з тим, чого вимагає професія психолога. Розвинута здатність до психологічної рефлексії є передумовою самовиховання психолога, творчого пошуку, розвитку індивідуального стилю професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Бугенко Я. Процеси розгортання інтелектуальної рефлексії у модульно-розвивальному освітньому циклі // Психологія і суспільство, 2003. – № 4. – С. 45.
2. Кант И. Сочинения. М. : Политиздат, 1966. – Т. 6. – 590 с.
3. Ковалев Г.А. Основные направления исследования методов активного обучения в странах Запада // Психологический журнал. – 1989. – № 1. – С. 28–34.
4. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. – М.: Просвещение, 1972. – С. 255.
5. Машбиц Е.И. Психологические основы управления учебной деятельностью / Е.И. Машбиц. – К. : Вища школа, 1987. – 224 с.
6. Попков В.А., Коржуев А.В. Учебный процесс в вузе: состояние, проблемы, решения / В.А. Попов, А.В. Коржуев. – М.: Узд-во Моск. ун-та, 2000. – 432 с.
7. Психология. Словарь. /Под ред. А.В. Петровського и М.Г. Ярошевского. – М. : ИПЛ, 1990. – 702 с.
8. Решетова З.А. Психологические основы профессионального обучения. – М. : МГУ, 1985. – 128 с.
9. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология человека. Введение в психологию субъективности. – М.: Школа Пресс, 1995. – 383 с.
10. Философский словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1993. – 840 с.
11. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

At the article considered features of reflection. Attention is paid to the effectiveness of reflection in learning as education and as personal development in students who are psychologists in future of in manufacturing sector.

Key words: reflection, as education and as personal development, development of reflection.